
MORTALITY FEARS OF SOFRONIY VRACHANSKI

Albena Baeva

SHU "Bishop Konstantin Preslavski", Bulgaria, a.baeva@shu.bg

Abstract: The autobiographical work of Sofroniy Vrachanski is a remarkable work from the age of the early Bulgarian revival. Subject of the article are the stylistic features of the remarkable autobiography of Sofroniy Vrachanski "Life and suffering sinful Sofronia". The stylistic expression of fear and its associated expressions is the stylistic essence of the work. We use the notion of a stylistic essence in the sense in which Leo Spitzer uses it.

Keywords: emphase, stylistic contrast, repetition

СМЪРТНИТЕ СТРАХОВЕ НА СОФРОНИЙ ВРАЧАНСКИ**Албена Баева**

ШУ „Епископ Константин Преславски“, България, a.baeva@shu.bg

Резюме: Автобиографичната творба на Софроний Врачански е забележителен труд от епохата на ранното Българско възраждане. Предмет на статията са стилистичните особености на забележителната автобиография на Софроний Врачански „Житие и страдания грешнаго Софрония“. Стилистичният израз на страха и свързаните с него изрази открояваме като стилистична същност на творбата. Използваме схващането за стилистична същност в смисъла, в който го употребява Лео Шпитцер.

Ключови думи: емфаза, стилистичен контраст, повторение

1. ВЪВЕДЕНИЕ

„Житие и страдания грешнаго Софрония“ повече от два века продължава да привлича вниманието на изследователи на историята, литературата, езика. Забележителната автобиография на Софроний Врачански като първо оригинално произведение на новобългарската литература е проучвано откъм идеи, връзка с историческия момент, традицията, начало на езикови школи, езикови особености. Стилът на тази малка забележителна творба не е бил предмет на специален интерес. Елена Георгиева смята, че Софроний Врачански пръв в новобългарската книжнина осъществява интуитивно стилно диференциране (Георгиева 1982: 97). Идеята за интуитивно стилно диференциране е с оглед на историческото изследване на езика на творбата, в което откриват две влияния – от черковнославянски и от народния език. Подробно изследване на езика на Софроний Врачански откъм тези две езикови особености в „Неделник“-а осъществява К. Ничева (Ничева 1965).

Целта, която си поставяме с това проучване, е да се открият стилистичните особености на „Житието“-то. Подобна цел се натъква на много пречки: наложилото се становище за липса на стилистична диференциация в началните етапи от разволя на езика при историческото му изследване; разликата между език и стил и не на последно място, във връзка с мнението на Е. Георгиева, за ролята на интуицията при формирането на стила. Или въпросът е можем ли да търсим стил в творби от началния етап от разволя на българския език. Проблемът опира до дискутирания в стилистиката въпрос за нормата и творбата, която създава собствената си норма. Вторият проблем е свързан с неразграничението на езикови и стилистични елементи, защото не всички езикови елементи участват при формирането на стила. Само стилистичните факти (или единици) определят формирането на определен стил. Присъщи на стила на определен автор са и интуитивни елементи, но те не определят стилистичните особености на текста. Стилът се оформя от стилистични единици, съзнателно търсени и използвани като стилистични факти, от които следват определени ефекти. В това изследване стилът се разглежда като резултат от съзнателен избор. Схващането ни за стилистичните факти е като за празни знакове, които служат за формиране на стила чрез емфаза.

2. ИЗЛОЖЕНИЕ

Наличието на две езикови стихии в „Житие и страдания грешнаго Софрония“ е неоспорим факт, затова при изследването на езика те се определят и класифицират: напр. да конструкции, употреба на бъдеще време, народна и диалектна лексика – чоти, тража, затворка, които са присъщи на новобългарския език, от друга страна – черковнославянски елементи - аористни глаголни форми, употреба на падежни форми, най-често

родително-винителна в „Житието“, лексика като вниде, сниде и др. Въпреки тези разнородни от езикова гледна точка средства, стилът на Софроний Врачански си служи еднакво и с двата вида езикови елементи за своите цели. Житиеписецът използва средства за усилване и подчертаване, употребявани преди него. Често използвани като епитети са лют, свиреп – лют студ, люта ракия, люта смърт, лютий и сверяпии агаряне, прехвалний – прехвалний джезаерли хасан паша, които са характерни за народното творчество и за дамаскините (цитираме по изданието на П. Орешков 1914). В Люблянския дамаскин срещаме лют змей, пречудни думи, прехубави престоле и др. В автобиографията се срещат и хиперболични изрази: тогива като отхождах крайно отчаях себе си, ами ходех като луд, подаде ми Бог наказание заради безумная лудост моя. Усилване чрез двойки синонимни или сходни думи, обикнато в народната реч – таковое укорение и срам терпях, толико беше време жарко и жежко като огън (усилено и чрез сравнение), скорб и грижа имах. Традиционни сравнения – есми рая всякоги боязливи като зайци; книжно библейско сравнение – и ний гледахме като овци на заколение.

Особено забележителен е стилистичният контраст, който се постига чрез увеличителния суфикс в живелище (жилище), още повече, че същата форма много рядко се среща по-късно. Същият ефект – укорително-презрителен и в агашари вместо агалари (аги). Среща се и обикнатото в българската литература – мемоарна и художествена – усилване чрез обикнат турцизъм пезвенк (пезевенк): не знаиш ли пезвенк. Стилистичната употреба на пезевенк е много характерна, защото в творбата се откриват много турцизми без стилистично усилване – и тамо кондисаша (и там отседнахме), и държаха маисере (обсада), он багиса нощем гюрджи паша и др. За отбелязване от езикова гледна точка е и формата пашовля порта с епентетично л, по правилото, и успоредни форми без л – пашова конак.

При изследването на стила на творби от по-стария исторически период, каквато е Автобиографията на Софроний Врачански, необходимо е да се разграничава лексиката, характерна за периода, без стилистичен ефект, която прави впечатление от днешна гледна точка, защото или е диалектна, или е остаряла – напр.: и прихождаха бостанджии при нас и устрашаваха нас; сохрани боже; кой вред имате, недужная теснота и много др.

В изследването на езика на Софроний Врачански К. Ничева отбелязва фразеологични изрази в различни негови творби, включително и в „Житието“. Тя обръща специално внимание на израза тегля (потегля) = търпя (претърпя) мъка, беда, болест, грижа, тегло, неволи, срам, страх, на широката им употреба през Възраждането, които не са се запазили по-късно в книжовния език (Ничева 1965: 164).

Съществената стилистична особеност на творбата на Софроний Врачански свързваме с група изрази, които се повтарят и в които е съсредоточено основното чувство на автора: ала сас каковый страх; убояхми ся и бягаме; страшен паша беше; коликоли страх потеглихме да ни не поплелят като бягат; и отстрах неможах на пашата да отговоря; та отстрах и отнедужная теснота оупадоша вси власы главы моей; и фатиха ме и посадиме оу страшная затворка; немиса случи мене паки другая беда от тая по страшная и нужнейшая; и аз тогива оубоях се; и аз какво да сторя, отсмертныи страх изсохнаха ми устата и неможах да продумам; и аз що да сторя отстрах смертныи заклях ся и рекох; и като седнах тогива мя совзе страх, иначенах да трепера като оттресавица; и като ме видя подиви ся и вниде в оужас. Голяма част от изразите са свързани именно с фразеологичното съчетание страх потегля, или с употребата на страх:

ето такива нужды и смертныи страхове проминаха презглаву мою: ето тако пострадах аз зарад чуждыи причины;

ала то име пандури ний като незнаим обзены един страх;
ала отстуд и отстрах нехоче никой да поиде;
амене страх да не припаднат пандурыте да ни саблякат;
докле разбираем колико страх потеглихме;
ала докле заминем каков ли страх потеглихме;
и от тоя смертныи страх седях на арбанаси четьри месецы;
и докле приминем надунава коликоли страх потеглихме бог знаи;
ами каков ли страх потеглих като ходех по селата да собирам мираи;
ами сас каков труд и страх пострадах докле са добья веднош до враца;
аз отстрах побягнах при самая кадина;
ами колико ли страх имах да не иди някои да мя скажи;
мними ся како ме оубиваха;
почто камто враца толкова страх не имаши откарджалийте;
оубояхся да мя неочинят някой зло;
и принесохани на дунаву ала сас каков страх пробися ледо и потъна един кон и оудаи ся;

каковли страх потеглих, и коликали скорб и грижа имах;
 тогива побягна бея михал... от страх карджилийскии;
 и аз хочах да побягна, ала кола неможих да найда, та каков страх потеглих;
 и толико нужда и скорб що съм потеглил;
 и свободихся о тие страхове, и отгие временныя нужды;
 имам обаче една скорб и боюся от бога да мя несуди бог като оузах аз оное паству на рамена моя и оставих го.

Повторението на страх, със съответните вариации, синтезира стилистичните особености на „Житие и страдания грешнаго Софрония“, които намират върховото си проявление чрез два израза: Каков ли страх потеглих и коликоли страх потеглих. Тези възклицателни изрази съдържат инстинктивното чувство на страх, което се изразява последователно в целия текст. Съвременният превод на какъв ли страх и колко ли страх може да бъде много страх (из)търпях! И така, възклицанието е една от първите форми, в които се проявява стилистичната особеност (колко= много), съчетано с устойчив израз – тегля страх. Друга особеност при изразяването на стилистичната преобладаваща черта е хиперболизацията, с която се свързват изразите, което съответства на силата на чувството: смъртен страх и особено множественото число при смъртни страхове, което употребено при абстрактни същности не само ги умножава, но ги конкретизира. В единия от изразите – страх пострадах – усилването се постига чрез етимологична фигура. Интерес с оглед на стила е и твърде ранната употреба на един в израза обзе ни един страх, като значението на един има като че ли показателна функция.

Свързана със стилистичния комплекс на много страх изтеглих е и друга цялост, която накратко може да се определи като боже мой, какво да сторим: ами какво да сторя аз сиромаш зло се верзах; ами аз наченах да мисля какво да оучиня, да остана на плевен между карджилийте сам не бива, да пойда на враца несмея, да дойда сас них на влашко какво да сторя; и аз какво да сторя... да пойда зло, да не пойда пак зло.

Характерна особеност за стила на Софроний Врачански в автобиографията са устойчивите изрази. С потегля и търпя се свързват и други съществителни: ами докле изплатя ония долг какова сиромашия потеглих; колико оукорение терпях от жену мою; таковое оукорение и срам терпях. По-голямата част от изразите са присъщи на народната реч: взех студ, где очи видяша, видя със свои очи, не седях мирен, светна ни мало на очи, зло се вързах, стана една крамола, не дава му позволение, минава ми през главата, оучиниша мир, оучини почтение, да изляза на глава, се е разсипал света, денем и нощем, какво бог подари. За разпространеността на изразите свидетелства и Любянския дамаскин. Тук срещаме теглят зло и страх; как ли мъка потегли; и испив онова билие, и ничто зло не потегли (Аргиров 1895: 605). Що се отнася до диалектния съюз чоти = защото, който отбелязва К. Ничева, и като че ли се колебае за възникването му, Л. Милетич го е обяснил: от че оти (Милетич 1895:456). Друга част от изразите са свързани с книжовни източници – църковна книжнина, определен жанр като житие и др.: востанах и поидох, в мъдрости наказан, аз грешный в чловецех, божием попущением, да бы получитьи и нам десных стояний в ден страшнаго воздаяния, амин.

Софроний Врачански си служи и с други познати стилистични средства за усилване като градации, акумулации. Често използва многосъюзие – чрез съюзи и, ни:

И намислих да оставя и дом и жену; заборавах и биение и болест; и най после сас пазванское позволение минаха карджилийте на влашко и изгриха крайову и села, и много чловеци избиша;

А на епископията оудержаха оныи арнаути все постеля и сardini и жито и ичимик и вино все изедоша и продадоша.

Поидохме вечер късно на едно село, а то ся разбягало неима ни един человек не има хляб, неима древа; а нии неимами хляб ни ичимик ни плява ни сено; и не оставиха ни християнски ни турецки дома праздни.

Софроний Врачански използва и акумулация със съюзна дума що, съчетана с градация, чрез която изразява силно чувство на страх, неприязън и отвращение:

но паки надеюся на бога всемилостиваго какога не оставих зарад почивание мое, но от голямая нужда, и оттешкии долг що мя натовариха, и що неверуват какосае разсыпал света, а най много оная страна шое близу до видин шое живелище варварское хайдутское.

3. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

За автобиографията на Софроний Врачански страхът се оказва основно средство, което натрупва стилистични средства. И това е нормално, при силата на това инстинктивно чувство то намира и езиков израз. Обаче страхът у него има два аспекта – физически и морален – като страх от бога, свързан с вярата. И двата момента са изтъкнати чрез стилистичните средства, повтарящото се възклицание от една страна, а от

друга, чрез повторението на съюза и и бинарна акумулация.: И свободих ся от тие страхове, и от тие временния нужды. Временното (инстинктивният страх) и вечното (страх божи) се свързват у житиеписеца в една стилистична единица, която характеризира творбата в стилистично отношение. Защото страхът е израз не само на страшните кърджалийски времена, в които живее Софроний Врачански, той изразява и човека, притиснат от невъзможността да намира изход (какво да сторя), той не изгубва и упованието си в бога, въпреки страха от Божието наказание. Именно стилът на „Живот и страдания на грешния Софроний“ е това, което пренася през вековете човешкото, и което и днес ни свързва не само с епископ Софроний Врачански, но и с поп Стойко Владиславов.

БИБЛИОГРАФИЯ

Аргиров 1895: Аргиров, С. Люблянският български ръкопис от XVII век. – В: СбНУ, XII, 1895, 463-560.

Георгиева 1982: Георгиева, Е. Софроний Врачански. – В: Строители и ревнителите на родния език. Пантеон. София: Наука и изкуство, 1982, 90-97.

Милетич 1895: Милетич, Л. Повест за падението на Цариград в 1453 год. – В: СбНУ, XII, 1895, 399-462.

Ничева 1965: Ничева, К. Езикът на Софрониевия „Неделник“ в историята на българския книжовен език. София: БАН, 1965.

Орешков 1914: Орешков, П. Н. Автобиография на Софрони Врачански. София: БАН, 1914.